

Obzor

Zvukový dokument v práci Národního filmového archivu

Před dvanácti lety byl vytvořen v Národním filmovém archivu (NFA) nový archivní celek – Sbírka zvukových dokumentů. Současně přijal NFA program zvukové dokumentace a orální historie. Schválený koncept budoucí práce navázal na téměř půlstoletou tradici natáčení zvukových záznamů v pražské filmotéce a NFA tak akceptoval i akcentoval využití zvukové (příp. audiovizuální) dokumentace v práci filmových historiků a archivářů.

Podle svědectví filmového historika Zdeňka Štábly používali magnetofon ve filmotéce Myrtil Frída s Jaroslavem Brožem již v padesátých letech. Natáčeli tehdy rozhovory s pamětníky počátků českého filmu, které zvali na speciální projekce a využívali jejich znalosti pro doplňování údajů u jednotlivých filmů němé éry. Podle Zdeňka Štábly, který navštěvoval tyto filmové projekce ještě jako student FAMU, byly rozhovory na přelomu padesátých a šedesátých let předány do tehdejší „dokumentace“, jak se nazýval útvar, z něhož se postupně vyvinulo dnešní oddělení písemných archiválií NFA. Zde se bohužel nedochovaly. Z tohoto prvního období existuje jediný zvukový záznam, a to zvuková dokumentace pražského kongresu Mezinárodní federace filmových archivů (FIAF) v Praze z roku 1958.

V šedesátých až osmdesátých letech natáčel rozhovory s pamětníky především historik Zdeněk Štábla, který shromažďoval vzpomínky pamětníků k portrétu Jana Kříženeckého, k počátkům kin a také k projektu dějin československé kinematografie. Na vedení rozhovorů se podíleli také Myrtil Frída, Jaroslav Brož, spíše výjimečně Luboš Bartošek a Stanislav Zvoníček (Jan Stanislav Kolár, Jan Stallich, Karel Anton, Václav Binovec, Ludvík Kantůrek, JUDr. Wilhelm Söhnel aj.).

V sedmdesátých a osmdesátých letech využil Zdeněk Štábla při natáčení vzpomínek filmařů také externisty. Patřil k nim Stanislav Zvoníček, tehdy propuštěný ředitel Československého filmového ústavu (Jiří Marek, Eduard Hofman, Bohumil Šmída aj.). Po jeho smrti natáčel rozhovory Elmar Klos, který se za normalizace nemohl uplatnit ani jako režisér, ani jako pedagog na FAMU (Jiří Fried, Vladimír Novotný, Karel Kohout, Jiří Weiss ad.). Třetím externistou byl dosud neidentifikovaný autor z Brna (např. František Jerhot, Anna Zykmondová, Václav Zykmond, Milan Hachla aj.). Po celá desetiletí vznikaly také na půdě tehdejšího Čs. filmového ústavu nahrávky různých akcí, například na Mezinárodním filmovém festivalu v Karlových Varech (tiskové konference 1978, Volná tribuna 1980). Soustavně byly dokumentovány akce spjaté s činností FIAF (Identifikační seminář Gottwaldov 1968, Setkání katalogizátorů 1987, Setkání techniků FA socialistických zemí 1984, Kongres FIAF Praha 1998 aj.).

Po shromáždění všech magnetofonových pásek a audiokazet z jednotlivých pracovišť NFA v roce 1995 bylo identifikováno¹⁾ na 40 rozhovorů a na 15 zvukových záznamů z různých akcí. Tento zvukový materiál vytvořil základ Sbírky zvukových dokumentů. Protože v Československém filmovém ústavu a později i v NFA neexistovala centrální evidence zvukových záznamů, není možné posoudit, kolik rozhovorů bylo vůbec natočeno a kolik magnetofonových pásek a kazet se v průběhu let nedochovalo. Dalším ztrátám zamezil až vznik uvedené Sbírky zvukových dokumentů. Pro nový typ archivního materiálu byl vytvořen samostatný systém popisu

1) U původních zachovaných nosičů nebyly až na výjimky uváděny žádné údaje o tom, kdo vede rozhovor, kde a kdy se rozhovor uskutečnil a často ani jméno pamětníka. Některé údaje se dodnes nepodařilo doplnit.

zvukových dokumentů a jejich katalogizace, který se stal základem pro koncipování samostatné databáze.²⁾ Sbírka byla rozčleněna do několika oddílů (Osobnosti české kinematografie, Události, Hudba, Varia).³⁾ Sbírka zvukových dokumentů zaujímá v archivu specifické postavení. Jedná se o neuzavřený archivní soubor, který NFA průběžně rozšiřuje vlastní činností. Přírůstky vznikají natáčením nových rozhovorů v rámci projektu orální historie, jak se o tom dále zmíníme. Sbírku průběžně doplňují také zvukové záznamy různých filmových událostí, kopie rozhlasových či televizních rozhovorů a také dary, případně depony zvukových záznamů (tento aspekt považujeme za zvlášť důležitý, neboť v České republice neexistuje samostatný archiv pro zvukové dokumenty). Rozhovory i další zvukové dokumenty zařazené do Sbírky NFA mají postavení archiválií, na něž se vztahuje archivní legislativa, což má své důsledky pro zpřístupňování a publikaci materiálů.⁴⁾ Zvukové dokumenty se neupravují a jejich originál zajišťují kopie.⁵⁾ Kromě toho se zvukové záznamy postupně přepisují do textové podoby.⁶⁾ Součástí zvukových záznamů bývá v posledním období také fotografická dokumentace pamětníků při rozhovoru.

Když v roce 1995 vznikala Sbírka zvukových dokumentů, byl současně zpracován koncept orální historie NFA. Jeho cílem bylo navázat na tradici natáčení zvukových záznamů s filmaři a zároveň využít metodiku orální historie. Potřebu systematicky shromažďovat vzpomínky filmařů aktualizovaly především dvě okolnosti: Za prvé se po roce 1989 změnilo paradigma poválečného zestátněného českého filmu. V krátké době zanikla struktura Československého filmu (v oboru bylo zaměstnáno na čtyři tisíce lidí), rozpadla se většina profesních uskupení (dramaturgie, dramaturgické skupiny, technická oddělení atd.) a zrušena, privatizována či transformována byla většina filmových studií a podniků. V této situaci také mnoho filmařů kon-

- 2) Jako software byl použit systém Access. Databáze slouží k evidenci zvukových nosičů a k jejich popisu z hlediska technického i obsahového a k záznamu biografických informací o narátorech, příp. k doplňujícím poznámkám. Databáze umožňuje vyhledávání informací o obsahu sbírky podle sledovaných hledisek, zpracování statistiky Sbírky, tisk různých formátovaných štítků pro zvukové nosiče apod. Připraven je systém pro indexování, který se vzhledem k omezeným personálním kapacitám nepoužívá. Základním výstupem databáze je Přírůstková kniha. Databáze je propojena s přepisy rozhovorů, v budoucnu bude propojena s fotografickou dokumentací a především se zvukovými záznamy rozhovorů. V současnosti se připravuje zapojení této dílčí databáze do databázového systému NFA.
- 3) Členění vycházelo z dochovaných zvukových materiálů. Nejméně frekventovanou kategorií je oddíl Hudba (zatím jde o zcela náhodně získané gramofonové desky či soundtracky). Kategorie Osobnosti české kinematografie slouží pro zařazování rozhovorů s filmaři všech druhů (interview, životní příběh), v průběhu práce vznikla podkategorie Galerie amatérských filmařů. Kategorie Události slouží pro zařazování dokumentačních zvukových snímků a Varia pro další typy zvukových záznamů (rozhovory se zahraničními tvůrci, zvukové snímky k historii Výzkumného ústavu zvukové, obrazové a reprodukční techniky, fonotéka z pozůstalosti režiséra Vladimíra Svítáčka aj.).
- 4) Před natáčením podepisuje narátor copyrightové ujednání, v němž má možnost určit dobu i způsob zpřístupnění rozhovoru, konkretizovat požadavky na autorizaci v případě publikace atd. Zpřístupnění archiválií kromě toho vymezuje archivní zákon, kdy o požadavcích na zapůjčení rozhovorů pro studijní účely rozhoduje ředitel instituce. Zpřístupňování v současnosti omezuje také skutečnost, že se sbírka utváří a že se postupně zpracovává.
- 5) Jako archivační médium sloužily původně audiokazety, později CD (později CD datová), v současné době se CD stává referenčním médiem a zvukové záznamy se postupně kopírují na pevný zálohovaný disk.
- 6) V současné době je přepsáno asi 50 % zvukových nahrávek. Přepisují se stále ještě starší rozhovory, aktuálně pak ty, u nichž si pamětník přeje autorizaci, případně když rozhovor pokračuje po delší odmlce, takže je třeba rekapitulovat minulý průběh hovoru.

čilo svou profesní etapu života. Za druhé od osmdesátých let současně probíhala digitalizace klasické kinematografie, která přispěla k personální proměně oboru.

Cílem projektu orální historie v NFA se stalo zachytit v dané fázi přerodu „paměť“ poválečného filmovnictví do roku 1989, a to především z hlediska fungování státní/socialistické/klasické kinematografie, s důrazem na filmovou tvorbu. Toto zaměření práce předpokládalo výběr širokého vzorku pamětníků (do značné míry těch, kteří již opustili či opouštěli obor), kteří pracovali v různých oblastech kinematografie (hraný film, dokumentární film, animovaný film, amatérský film, filmová distribuce atd.), v různých profesích (režiséři, dramaturgové, střihači, zvukaři ad.) a v různých postaveních (vedoucí pracovníci i řadoví zaměstnanci).⁷⁾ Projekt nebyl v roce 1995 časově vymezen, neboť se předpokládalo, že se tato práce stane trvalou součástí činnosti NFA. „Výstupem“ projektu neměla být proto jednorázová studie doprovázená publikací rozhovorů, ale budoucí zpřístupnění Sběrky badatelské veřejnosti.

Základní formou orální historie v NFA se stal tzv. životní příběh, který vytváří prostor pro zachycení individuálního i profesionálního života pamětníků, zároveň však předpokládá vedení rozhovoru podle určité osnovy.⁸⁾ Metoda je vhodná i proto, že si většina lidí vybavuje snáze své zážitky tak, jak se děly, tzn. v chronologickém pořadí. Rozhovory sledují určité okruhy otázek s ohledem na profesní zaměření pamětníka a na dobové reálie.⁹⁾

Vedle „životních příběhů“ se podle potřeby natáčejí interview k určitým tématům (dětský film, kreslený film za protektorátu, manželé Dodalovi). Nejrozsáhlejší řada tematicky vymezených interview vznikla zatím k historii amatérského filmu. NFA připravil koncept i realizaci této řady s amatérským filmařem Rudolfem Mihlem. Interview podle jednotného sledu otázek natáčel Rudolf Mihle¹⁰⁾ na digitální video po celé České republice (s přesahem na Slovensko, jak to odpovídalo někdejšímu pojetí hnutí). V rámci Sběrky zvukových dokumentů tak vznikla samostatná kolekce Galerie amatérských filmařů zahrnující na 80 hodin interview s filmovými amatéry, organizátory i s lektory a porotci z řad profesionálních filmařů. O průběhu akce byl natočen dokumentární snímek.¹¹⁾

Využívání metodiky orální historie na půdě filmového archivu má svá specifika. Databáze NFA umožňuje, aby narátoři získali na počátku rozhovorů základní soupis své práce, která tvoří osnovu rozhovoru. Setkání s pamětníky pak umožňuje tuto filmografii doplnit a korigovat, získat pro potřeby NFA fotografie, scénáře, případně další dokumenty z osobních archivů pamětníků

- 7) Z možných respondentů byli vyloučeni až na výjimky herci a do určité míry osobnosti, které své vzpomínky již publikovaly, případně na nich pracují. Pokud vznikly odborně vedené rozhovory s tvůrci mimo NFA, usiluje archiv o to, aby získal kopii tohoto zvukového materiálu, příp. jeho originál k archivaci. Tyto materiály získává NFA po dohodě s autory rozhovorů buď darem, nebo jako depozit (např. rozhovory Jiřího Cieslara s Janem Němcem a Věrou Chytilovou, Petra Bílka s Ladislavem Helgem).
- 8) Počet schůzek není určen, jen výjimečně se uskuteční jen jedno setkání. Mnohé rozhovory se natáčejí v průběhu i několika let.
- 9) Úvodní část se týká rodinného zázemí narátora, jeho studia a motivace cesty k filmu. Rekonstruují se i první zážitky z kina. Další blok otázek vychází ze soupisu filmů, na nichž pamětník spolupracoval: týká se geneze nejzajímavějších/nejvýznamnějších či „nejbolavějších“ projektů (z hlediska profese pracovníka, z hlediska cenzurních zásahů atd.). V rámci životní rekapitulace se hovoří o dalších tématech, např. zahraniční cesty, koprodukce, festivaly, filmová technika aj. Doplnující otázkou jsou nerealizované projekty. V rámci chronologie se také blíže zajímáme o životní situace narátora v mezních politických situacích (1939, 1945, 1948, 1968, 1989).
- 10) Na projektu se také podílel další amatérský filmař Pavel Vrbata jako řidič, osvětlovač a spolupracovník R. Mihleho.
- 11) VYPRÁVĚNÍ FILMOVÝCH AMATÉRŮ O NATÁČENÍ A ARCHIVACE JEJICH FILMŮ V NFA (režie, kamera, střih Rudolf Mihle; délka: 75'; NFA 2005).

apod. Největší akvizice se uskutečnila při natáčení Galerie amatérských filmařů, kdy NFA obdržel nejen mnoho dnes již unikátních písemných podkladů, ale také mnoho amatérských filmů. V některých případech získal NFA i rukopisné texty, které byly rozmnoženy jako interní tisky pro potřeby pamětníků a pro knihovnu NFA.¹²⁾ Na základě dohody byly přepisy některých rozhovorů poskytnuty pro práci na memoárech.¹³⁾

Sbírka zvukových dokumentů a program orální historie jsou začleněny do oddělení historiků NFA. Většinu činností spjatých s koncepcí, organizací i realizací projektu včetně natáčení rozhovorů a jejich katalogizace zajišťuje kurátor Sbírky zvukových dokumentů¹⁴⁾ v součinnosti s dalšími odděleními NFA. Rozhovory pro Sbírku natácejí i další pracovníci.¹⁵⁾

V současné době obsahuje Sbírka rozhovory s více než 460 osobnostmi. Zastoupeno je asi 136 režisérů, 47 kameramanů, 3 mistři zvuku, 12 střihačů, 14 filmových novinářů a redaktorů atd. Bohužel, mnozí z pamětníků již zemřeli (Jiří Lehovec, František Vlášil, Jindřich Polák, Přemysl Maydl, Miloš Makovec, Josef Kořán, Ladislav Křivánek, Pavel Hobl aj.), s mnohými se již nepodařilo rozhovor dokončit (Jan Čuřík, Ivan Urban). Sbírku průběžně rozšiřují také natáčené či získávané zvukové dokumenty různých filmových setkání a akcí, ať již je jejich organizátorem NFA, či jiná instituce.

Sbírka zvukových dokumentů doplnila archivní fondy NFA o specifický druh historického pramene. Zvukové snímky zachycují autentický projev jednotlivých filmařů, s jejich charakteristickými názory, formulacemi i dikcí. Výpovědi obsahují mnoho zajímavých informací o minulých událostech filmovnictví, jež se nedochovaly v žádných písemných pramenech, či dokonce nebyly ani jejich součástí. V tomto směru mohou komentáře pamětníků v mnohém přispět k pochopení řady událostí poválečného vývoje československé kinematografie. Na druhé straně ovšem tyto výpovědi obsahují i mnoho nepřesností, chyb a omylů v traktování jednotlivých situací, ať již mimoděčných či účelových. Při adekvátním badatelském přístupu má však tento pramen pro historiky svůj jedinečný význam.

Eva Strusková

12) Josef Kořán, *Bylo to jinak* (NFA 1996); Milič Jiráček, *Stereoskopický film. Experimentální realizace české kinematografie* (NFA 1997); Vladimír Kabelík, *Film, televize, věda a svět* (NFA 1999–2000).

13) Marcela Pittermannová natočila rozsáhlý rozhovor se scenáristou J. A. Novotným, jenž byl poskytnut Janu Lukešovi, který pracuje na publikaci z autorovy pozůstalosti. Rozhovory pro NFA stály také na počátku pamětí kameramana Svatopluka Malého *V zajetí filmu*, jejichž vydání NFA v současné době připravuje.

14) V letech 1995–2007 byla kurátorem Eva Strusková, od června 2007 spolupracuje na úkolu také Kateřina Lachmanová.

15) V letech 1999–2006 natáčela rozhovory pro Sbírku zvukových dokumentů Marcela Pittermannová (Věra Plířová-Šimková, Drahomíra Králová, Štěpán Skalský, Lada Vacková, Miloš Macourek, Václav Vorlíček, Jiří Sirotek, Josef Pinkava, Juraj Herz aj.). V roce 2006–2007 natáčel rozhovory pro sbírku také Vladimír Hendrich (Andrej Krob, Martin Mareček, Jana Chytilová, Josef Platz, Ivan Vojnár, Karel Vachek, Ladislav Tunys aj.).